

कै. डॉ. मधुकर यशवंत नवरे

— श्री. हणमंत शंकर रायकर

मुंबईत वास्तव्य असताना कार्यालयीन कामानिमित्त मुंबई-गोवा हा विमान प्रवास खूप वेळा करावा लागत असे. परंतु राजापूरला स्थायिक झाल्यावर गोव्याला जाण्याचा प्रसंग फारसा येत नसे. आमची कुलदेवता "श्री महालसा" ही म्हादोळ, गोवा येथे असल्यामुळे राजापूर येथे स्थायिक झाल्यावर आम्ही एकदा मोटारीने राजापूर-गोवा प्रवास करीत होतो. गोव्यात जाताना कणकवली येथे सकाळी नाश्ता घेण्यासाठी गाडी थांबविली होती. हॉटेलच्या समोरच मला "डॉ. नवरे हॉस्पिटल" नावाचा मोठा फलक दिसला. तो फलक पाहात असतानाच मी शाळेत असताना आमच्या घराजवळ नवऱ्यांचे घर होते. त्याची मला आठवण झाली. अर्थात त्यावेळी ते मला सिनीअर होते. नदीला मोठा पूर आलेला असताना ते इतर मुलांबरोबर पोहायला येत असत. ते अड्डल पोहणारे होते. तसेच बेडूक पकडून त्याचे Dissection करताना मी त्यांना पाहिले होते. अशा कितीतरी गोष्टींची मला आठवण झाली व "डॉ. नवरे हॉस्पिटल" म्हणजे या नवरेपैकीच कोणी आहेत का याची सहज चौकशी करावी म्हणून आमचा नाश्ता झाल्यावर त्या इमारतीत मी थेट प्रवेश केला.

मी त्यांच्या हॉस्पिटलच्या पहिल्या मजल्यावर गेल्यावर मला डॉ. नवरे यांना भेटावयाचे आहे असे सांगितल्यावर एक तरुण मुलगा मला भेटायला आला. मी माझे नाव सांगितले व कदाचित आपले वडील श्री. मधुकर नवरे हे राजापूरचे आहेत असे मला वाटले म्हणून आपल्या हॉस्पिटलमध्ये आलो होतो, परंतु मला माफ करा. माझा काहीतरी गैरसमज झाला असावा असे त्यांना सांगून बाहेर



निघण्याचा निर्णय घेतला. परंतु मी "बरोबर" आहे व आम्ही "नवरे राजापूरचेच आहोत" असे सांगून त्यांनी आपल्या वडिलांना बोलावून घेतले. त्यांची व माझी समोरासमोर भेट झाल्यावर "आपण बाळ्या रायकर काय?" असे विचारल्यावर माझी खात्री झाली की हेच ते नवरेसर. यांना मी आज जवळजवळ ५५ वर्षांनी भेटत होतो.

ओळख पटल्यावर खूप गप्पागोष्टी झाल्या व दोन गाववाले एकत्र भेटल्यावर कशा प्रकारे वेळ निघून गेला हे लक्षातच आले नाही. ही आमची शाळा संपल्यावर झालेली पहिली भेट! अतिशय आनंद वाटला. डॉ. नवरे हेही माझ्याशी खूप मनमोकळेपणाने बोलले. त्यांनी मला त्यांच्या मुलाची डॉ. समीर M.B.B.S., D. Ortho. अस्थिरोग तज्ज्ञ व त्यांच्या सहचारिणी डॉ. सौ. अश्विनी M.B.B.S., M.S., प्रसूतीशास्त्र व स्त्रीरोगतज्ज्ञ यांच्याशी परिचय करून दिला.

"उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वे" शोधत असताना मला डॉ. नवरे सरांची आठवण झाली व फोनवरूनच माझ्या पुस्तकाची कल्पना त्यांना सांगितली. अत्यंत नम्रपणे

ते म्हणाले की "मी काहीच केलेले नाही त्यामुळे मी "उत्तुंग व्यक्तिमत्त्व" मध्ये बसत नाही वगैरे." परंतु माझा निर्णय पक्का होता की, माझ्या या पुस्तकात आमच्याच शाळेचे माजी विद्यार्थी डॉ. नवरे सरांचा समावेश करावयाचाच. त्यामुळे प्रत्यक्ष भेटीसाठी म्हणून मी २० नोव्हेंबर २०१३ रोजी कणकवली येथे त्यांची भेट घेतली. या पहिल्याच मुलाखतीत माझ्या असे लक्षात आले की मी केलेली त्यांची निवड अजिबात चुकीची नव्हती आणि आपणही माझ्याशी सहमत व्हाल अशी मला खात्री वाटते.

माझा कोकणातील माणसांच्या कर्तृत्वावर व बुद्धिमत्तेवर पूर्ण विश्वास आहे. दुदैवाने पूर्वी अशा हुशार लोकांना चांगल्या संधी उपलब्ध नसत. त्यामुळे त्यांना शहरात जावे लागत असे.

डॉ. नवरेसरांचा जन्मदिन आहे १२/०१/१९३६. जन्मगाव राजापूर. जन्मतारीख सांगतानाच डॉक्टरांनी त्यांची मला एक आठवण सांगितली. "सातान्याला वैद्यकीय शिक्षण घेत असताना कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे दर्शन होत असे. त्या कर्मवीर भाऊराव पाटलांच्या कॉलेजचे प्राचार्य होते बॅ. पी. जी. पाटीलसर. एका वर्षी स्नेहसंमेलनाचे प्रमुख पाहुणे होते केंद्रीय अर्थमंत्री कै. सी. डी. देशमुख. प्रमुख पाहुण्यांची ओळख करून देताना प्राचार्य पाटीलसर यांनी श्री. स्वामी विवेकानंदांचा जन्म १२ जानेवारी मकरसंक्रांतीला झाला आहे. श्री. चिंतामणराव देशमुख यांचा जन्मही १२ जानेवारी मकरसंक्रांतीला झाला आहे. ज्यांचा जन्म मकरसंक्रांतीला होतो त्यांची कीर्ती दिगंत होते." असे सांगितले.

माझा जन्म १२ जानेवारीचा परंतु हल्ली मकरसंक्रांत १४ जानेवारीला येते!

डॉ. नवरे यांचे वडील हे मराठी दुसरी शिकलेले असावेत. ते सरकारी बांधकामे, रस्ते, इमारती, छोटे पूल इत्यादी कामे व शेती करित असत. त्यांची आई निरक्षर होती, पण ती उत्तम गृहिणी होती. तिच्या बोलण्यात उपमा, उत्प्रेक्षा, यमक, म्हणी व बऱ्याच बोधप्रद गोष्टी असत. काटकसर, वस्तू फुकट न घालविणे याच्याकडे त्या विशेष लक्ष देत. डॉक्टरांच्या जन्मानंतर ते काही दिवसांनी त्यांच्या "मंदरूळ" या खेडेगावी गेले. तेथे त्यांची शेती होती. तिथे त्यांचे वडील व काका, कात पाडण्याचे व गुळवेल सत्त्व काढण्याचे काम करित असत. तिथं दुसरीपर्यंत शिक्षण झाल्यानंतर पुढच्या शिक्षणासाठी त्यांच्या काकांनी त्यांना पनवेल येथे नेले. परंतु पाच-सहा महिन्यांनंतर प्लेग आल्यामुळे कुठल्याही परीक्षा न देता त्यांच्या खेडेगावी आले.

दोन वर्षांनंतर त्यांनी शिक्षणासाठी परत राजापूरला बिऱ्हाड केले. मराठी चौथी व पुढे इंग्रजी पहिली, दुसरी, तिसरी म्हणजेच सातवी ते अकरावीपर्यंत तिथे त्यांचे माध्यमिक शिक्षण झाले.

एस.एस.सी. परीक्षावेळची त्यांनी एक आठवण सांगितली. "आमच्या वेळी शाळेत पेन वापरण्यास बंदी होती. दौत आणि टांक याने पेपर लिहावे लागत. अकरावीमध्ये पेनाने लिहिण्याची परवानगी मिळाली. त्यावेळी मला भावाने पहिले पेन घेऊन दिले. त्या पेनानेच मी अकरावीचे पेपर लिहिले. इंग्रजीचा पेपर लिहिताना पेन खाली पडून त्याचे नीब मोडले. मी तसाच बसून राहिलो. पुढील पेपर लिहिता न आल्यामुळे ३३ टक्के मार्क्स पडले व मी नापास झालो. माझ्या पेनचे नाव Jwell Pen Co. Lodon No. 456 असे होते. माझे ते अतिशय आवडते पेन होते".

पुढे ऑक्टोबर मध्ये डॉ. नवरे एसएससी पास झाले. त्यावेळी त्यांना त्यांच्या वर्गात सर्वात जास्त मार्क्स मिळाले होते. मॅट्रिकनंतर रत्नागिरीला त्यांनी सायन्स शाखेत पहिल्या वर्षाला (F.Y.) प्रवेश घेतला. तेथेच ते दुसऱ्या वर्षी इंटर सायन्स (Inter Science) 'बी. ग्रुप' घेऊन पास झाले. इंटर सायन्स 'बी ग्रुप' म्हणजे इंटरला गणित विषय नसतो. त्यासाठी वैद्यकीय शाखेकडे जावे लागते. "माझा गणित विषय आवडता होता. वडील शिकलेले नसले तरी कंत्राटदार (कान्ट्रॅक्टर) असल्यामुळे इंजिनिअर लोकांशी संबंध होता व मी इंजिनिअर व्हावे अशी त्यांची इच्छा होती. आमच्या घरात नामांकित वैद्य होऊन गेले. परंतु, त्या कोणाचाही वैद्यकीय व्यवसाय चालला नाही. व्यवसाय म्हणून त्यांनी कधी केलाच नाही. तुझं कसं काय होणार? पण मला वैद्यकीय शाखेशिवाय दुसरा पर्याय नव्हता." ते फार निराश झाले.

१९५६ मध्ये डॉक्टरांनी "आर्याल वैद्यक महाविद्यालय" सातारा येथे वैद्यकीय शाखेत प्रवेश घेतला. हा मिश्र कोर्स होता. अॅलोपथी व आयुर्वेदिक असे दोनही पूर्ण विषय त्यात शिकविले जात. १९६२ साली चांगल्या गुणांनी उत्तीर्ण होऊन G.F.A.M. ही डिग्री मिळविली. पुढे त्यांनी रत्नागिरी सिव्हिल हॉस्पिटल येथे मेडिकल ऑफिसर म्हणून नोकरी केली. सुमारे दोन वर्षांनंतर नोकरी सोडून 'मातृमंदिर' देवरूख येथे वैद्यकीय अधिकारी म्हणून कार्यभार स्वीकारला.

'मातृमंदिर' हे ग्रामीण भागातील सेवाभावी संस्थेचे हॉस्पिटल आहे. तेथे श्रीमती इंदिराबाई हळबे यांनी आकस्मिक पती निधनानंतर नागपूर येथे जाऊन नर्सिंग कोर्स करून देवरूखसारख्या खेड्यात येऊन खेड्यांतील स्त्रियांच्या प्रसूती करण्यास सुरुवात केली. आज ही संस्था बरीच लोकोपयोगी कामे करते.

इंदिराबाई हळबे यांना "जमनालाल बजाज" हा पुरस्कार मिळाला होता. अनेक उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वे जसे कै. श्री. आप्पासाहेब पटवर्धन, बॅ. नाथ पै, श्री मधू दंडवते, श्री. प्रभाकरपंत कोरगावकर ही माणसे संस्थेला भेट देत असत. त्यामुळे अशा माणसांना डॉक्टरांनी जवळून पाहले आहे. मातृमंदिर संस्थेच्या वैद्यकीय कार्याशिवाय शेती, अनाथाश्रम, बालविकास केंद्रे, बालवाड्या, वाचनालये, आरोग्यकेंद्रे इत्यादी लोकोपयोगी उपक्रम आहेत. डॉक्टरांनी उरलेल्या वेळेत या प्रत्येक विभागात जातीने काम केले आहे. अनाथाश्रमातील मुलांचे केसही कापलेले आहेत.

श्रीमती हळबे यांच्याच परिचयातील एक सुविद्य मुलगी विभावरी हिचे स्थळ डॉक्टरांसाठी आले. ती मुलगी शिक्षिका होती. तिच्याशी २२ मे १९६६ साली डॉक्टरांचे शुभमंगल झाले. सौ. विभावरी नवरे यांनी आयुष्यभर डॉक्टरांना साथ दिली, तीही कोणतीही तक्रार न करता. रुग्णांची सेवा करण्याच्या व्रतामध्ये सौ. विभावरी यांनी मोलाची मदत केली. पुढे काही घरगुती अडचणींमुळे डॉक्टरांनी 'मातृमंदिर' ही संस्था सोडली.

१९ जानेवारी १९६८ साली डॉक्टर कणकवली येथे तालुका डिस्पेन्सरीत वैद्यकीय अधिकारी म्हणून हजर झाले. तेथे त्यांनी अनेक अवघड व गुंतागुंतीच्या प्रसूती केल्या. त्यांच्या आजपर्यंतच्या सर्व ठिकाणच्या मिळून ३५ ते ४० वर्षांच्या काळात सुमारे अकरा हजारांच्या पुढे प्रसूती झाल्या. बहुतेक सुखप्रसूती (Normal Delivery) झाल्या. भूलतज्ञ (अॅनेस्थेटीक) नसताना, रक्त देण्याची सोय नसताना, लोकल अॅनेस्थेशियाखाली सिझेरियनसारख्या शस्त्रक्रियाही त्यांनी यशस्वी पार पाडल्या आहेत. गोरगरिबांची सेवा केल्यामुळे

अल्पावधीतच डॉ. नवरे हे नाव कणकवलीमध्ये लोकप्रिय झाले.

सप्टेंबर १९६८ साली सर्वपित्री अमावास्येच्या दिवशी गडनदी पुलावर भजनी मंडळाच्या ट्रकला पुलावरून खाली कोसळून अपघात झाला. ट्रकमध्ये १२२ लोक होते. ५२ लोक हॉस्पिटलमध्ये येईपर्यंत मृत होते. आजच्या सारख्या सर्व सोई-सुविधा त्यावेळी नव्हत्या. फोनही नव्हते. अनेक जखमी एकाचवेळी कणकवली हॉस्पिटल आवारात होते. अशा परिस्थितीत व तुटपुंज्या सामुग्रीत सर्व रुग्णांवर उपचार करण्यात पूर्ण रात्र गेली. मालवणच्या डॉ. सौ. राजे, वेंगुर्ले येथील मिशन हॉस्पिटलचे डॉ. सिंहन् यांनी मोलाची मदत केली. इतर डॉक्टरही ज्यांना ही दुःखद बातमी कळली तेही मदतीला आले. ऑपरेशनची आवश्यकता असलेल्या व अतिगंभीर रुग्णांना वेंगुर्ले मिशन हॉस्पिटल, सावंतवाडी कॉलेज हॉस्पिटल येथे पाठविण्यात आले.

कणकवलीच्या सरकारी रुग्णालयात त्यांनी अनेक स्त्री व पुरुष यांच्यावर संततीप्रतिबंध शस्त्रक्रिया केल्या. एके दिवशी तर डॉक्टरांनी कॅम्पमध्ये पुरुषांच्या १०८ नसबंदी (Vasectomy) शस्त्रक्रिया केल्या.

एकदा त्यांच्या चुलतभावाच्या पोटात दुखत होते, हे समजल्यावर डॉक्टर लगेच राजापूरला गेले परंतु तिथे जाण्यापूर्वीच भावाचे निधन झाले होते. त्याच्या जठराला भोक पडले होते (Gastric Perforation) दुसऱ्या दिवशी कुटुंब कल्याण शिबिर होते. तरी भावनापेक्षा कर्तव्य श्रेष्ठ मानून डॉक्टरांनी शिबिर यशस्वी केले.

दवाखान्यात दर दिवशी सुमारे १५० रुग्ण ओ.पी.डी. मध्ये असत. सुखरूप बाळंतपण करणारे डॉक्टर म्हणून त्यांनी नावलौकिक मिळविला. त्यामुळे

प्रसूती वॉर्ड तर सतत भरलेला असे. (डॉक्टर सांगतात "मला मागाहून कोठून तरी समजले की माझ्याकडे येणाऱ्या प्रसूतीमध्ये मुलगे जास्त होते, परंतु तेव्हा सोनोग्राफी नव्हती तो योगायोग असावा.")

डॉ. नवरे यांना आपल्या मूळ गावी राजापूर येथे हॉस्पिटल सुरू करावयाचे होते. म्हणून जागा घेऊन पूर्वतयारीही झाली होती. परंतु कणकवली येथील लोकांनी प्रयत्न करून तेथे जागेपासून उपलब्धता करून दिली. सन १९७३ साली त्यांची बांदा येथे बदली झाली. त्यावेळी त्यांनी नोकरी सोडून स्वतःचा दवाखाना व हॉस्पिटल सुरू करण्याचा ठाम निर्णय घेतला. कै. काका मिशाळ यांनी यासाठी तात्पुरती जगा दिली.

कै. दाजी नाईक यांनी कै. अण्णा तावडे यांना भेटून डॉक्टरांना जागा देण्याची विनंती केली. व त्यांनी कोणतेही आढेवेढे न घेता ९ गुठे जागा तत्काळ दिली. श्री. दाजी नाईक यांनी त्वरित दवाखान्याचे काम करून दिले. ऑगस्ट १९७३ मध्ये स्वतःच्या जागेत डॉ. नवरे हॉस्पिटलचा शुभारंभ झाला तोही नावाची पाटी न लावता. स्वतःचे नाव किंवा हॉस्पिटलची पाटी कुठेही लावावयाची नाही असा त्यांचा पूर्वीपासूनच निश्चय होता आणि त्यांच्या कारकिर्दीपर्यंत त्यांनी तो पाळला. दवाखान्यात बाकावर बसलेले पेशंट हीच त्यांची पाटी होती!

डॉक्टरांचे स्वतःचे हॉस्पिटल चालू झाले, दिवसाचे २४ तास अव्याहत रुग्णसेवा करण्याची त्यांची तयारी असे. त्यांना सर्व रुग्णांविषयी आपुलकी होती. त्यामुळे संपूर्ण तालुक्यातच नव्हे तर आजूबाजूला सुद्धा डॉक्टरांचा नावलौकिक झाला. आळस त्यांना ठाऊकच नाही. दवाखान्यात नोकर आले नाहीत तर डॉक्टर स्वच्छतेची कामे स्वतः करीत

डोळ्यांचे तज्ज्ञ डॉ. कै. आचवल यांनीही अगदी माफक फी घेऊन डॉ. नवरे यांच्याबरोबर रुग्णसेवा केली. आर्थिक परिस्थिती नसलेल्या गरीब रुग्णांना आठ दिवस दवाखान्यात राहण्याची सोय करून डोळ्यांच्या मोफत शस्त्रक्रिया डॉ. आचवल यांच्या साहाय्याने केल्या. डॉक्टरही डोळ्यांचे रुग्ण तपासत असत.

काही अगदी अवघड केसेस त्यांनी हाताळल्या. एका माणसावर वाघाने हल्ला केला, नाक ओरबाडले. ते अक्षरशः लोंबत होते (नाकामध्ये नळ्या ठेवून तोंडाने श्वास घ्यायला लावून) त्याकाळी डॉक्टरांनी त्या नाकाची प्लॉस्टिक सर्जरी करून ते पूर्ववत करून दिले. सर्पदंशाच्या अनेक केसेस त्यांनी हाताळल्या. हाड मोडणे, सांधे निखळणे, नाक, कानातल्या फॉरेन बॉडी काढणे अशा केसेस डॉक्टर सहज हाताळतात.

प्रसूतीमध्ये तर डॉक्टरांचा हातखंडा होता, अनेक अवघड प्रसूती, मग पायाळू मूल असो अथवा अतिरक्तदाब वाढलेली स्त्री असो, प्रत्येक प्रसूती त्यांनी सुरक्षित करून दिली.

डॉक्टर नवरे हे साधी राहणी आणि उच्च विचारसरणीचे मूर्तिमंत प्रतीक आहेत. रुग्णांबरोबरच त्यांच्या कुटुंबीयांची त्यांना बरीचशी माहिती असे. काही अडचणींमुळे रुग्ण किंवा नातेवाईक यांना उपवास घडू नये यासाठी हे दांपत्य काळजी घेत. दोघांनी जणू अविगत रुग्णसेवा करायचे व्रत घेतले होते.

आरोग्यविषयक अभ्यास व व्यवसाय याशिवाय डॉक्टरांना अनेक इतर गोष्टींतही रस आहे. मनुष्य स्वभावाबद्दल त्यांनी मला सांगितले : -

He wants it HOT when it is COLD. He wants it COLD when it is HOT. Always wanting what is NOT.

मनुष्यस्वभाव व त्याचे मन कसे असते याचे यथार्थ वर्णन हे असावे. या

चंचल स्वभावामुळे माणसाला आपल्या व्यवसायापेक्षा दुसरा व्यवसाय केला तर बरे असे वाटते. डॉक्टरांना या कटकटीच्या व्यवसायात व जोखमीच्या कामामुळे कित्येक वेळा उदासीनता आली. पण रुग्णसेवा त्यांनी सोडली नाही ती चालू ठेवून इतर अनेक गोष्टीत काम केले आहे.

सुतारकामाची त्यांना आवड आहे. त्यांनी केलेल्या चाळीस वर्षांपूर्वीच्या खुर्च्या, कपाटे, बसण्याची बाके आजही आहेत. अडले तर बांधकाम करण्याची त्यांची तयारी आहे. संडासच्या टाक्या साफ कशा कराव्यात हे त्यांनी प्रत्यक्ष काम करताना लोकांनी पाहिले आहे.

डॉक्टरांना संगीताची आवड आहे. शास्त्रीय संगीताची त्यांना चांगली जाण आहे. डॉक्टराच्या पत्नी सौ. विभावरी या "संगीतविशारद" होत्या. त्यांना विशारदपर्यंतच्या अभ्यासात हार्मोनियम व तबला याची ते साथ करित असत. डॉक्टरांनी स्वतः "मध्यमापूर्ण" या गांधर्व महाविद्यालयाच्या परीक्षा दिल्या आहेत. या वयातही सतारीचा नवीन अभ्यास त्यांनी चालू ठेवला आहे.

श्री. आर्यादुर्गा मंदिर; वागदे येथे सुमारे २५ ते ३० वर्षे नवरात्रीमधील रात्रीच्या सांस्कृतिक कार्यक्रमांमध्ये संगीत मैफलीचे आयोजन त्यांनी केले आहे. वीस वर्षांतील नवरात्रीतील कार्यक्रमांमध्ये एकही दिवस न चुकता कार्यक्रम चालू झाल्यापासून संपेपर्यंत डॉक्टर त्याठिकाणी हजर असत. आणि दैवी कृपेने एकवेळ सुद्धा त्यामध्ये अडथळ आला नाही.

या सांस्कृतिक कार्यक्रमात प्रथम ख्याल गायन नंतर सुगम संगीत या क्रमाने मैफल सादर होत असे. त्यात जोधपूर (राजस्थान) येथील श्री. दादासाहेब क्षीरसागर (यांना डागरबंधू राष्ट्रपती पुरस्कार मिळाला होता) श्री. बाळासाहेब क्षीरसागर (यांनी जसरासचा गंडा बांधला

होता. ते आकाशवाणी औरंगाबाद व रत्नागिरी आकाशवाणी केंद्राचे कार्यक्रम डायरेक्टर होते). श्री. मुकुंदराव क्षीरसागर (दादासाहेब व बाळासाहेब यांचे शिष्य आकाशवाणी दिल्लीवर यांचे कार्यक्रम होतात). श्री. आप्पासाहेब देशपांडे नूतन गांधर्व आणि अशा बऱ्याच लोकांचा त्यात समावेश होता.

डॉक्टरांना कोकणातील शेतीत विशेषतः आंबा, काजू व भाजीपाला यात फार रस आहे. त्यांच्याजवळ त्या विषयी खूप माहिती व अनुभव आहेत. शेतात हार्डवर्क करण्याची त्यांची उमेद आहे. कोकणातील शेतकऱ्यासाठी एक गवत कापण्याचे साधे अवजार असावे यासाठी गेली २५ वर्षे त्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. रानोमाळ उगवणारे गवत, माणसे असूनसुद्धा गवत काढण्याच्या अडचणी - ते न मिळाल्यामुळे गुरांना कमी चारा म्हणून गुरांची कमी पैदास, त्यामुळे गोबर गॅसची कमतरता व त्यामुळे जळणासाठी वृक्षतोड, गवत न काढल्यामुळे क्षुल्लक कारणांवरून रानोमाळ लागणाऱ्या आगी त्यामुळे नवीन वृक्षलागवडीसाठी धोका, त्यामुळे स्वयंपाक घरातील बायकांना धूर आदीकडून होणारा त्रास, आजार हे टाळण्यासाठी असे अवजार करण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला, त्यात त्यांना बरेच यश आले, पण यांत्रिक फायदा म्हणावा तसा झाला नाही. पण प्रयत्न चालू आहेत. आज बाजारात मिळणारी गवत कापणीची यंत्रे, इंधन व किमती यामुळे येथील शेतकऱ्याला परवडत नाहीत.

डॉक्टरांची स्मरणशक्ती खूप दांडगी आहे. बऱ्याच मराठी, इंग्रजी कविता त्यांच्या आजही पाठ आहेत. एकपासून तीसपर्यंत पाढे, पावकीपासून औटकी, एकरकी व एकोत्री त्यांची आजही पाठ आहे. वर्ग, वर्गमुळे ते सहज सांगू शकतात. काही इंग्रजी कवितांची भाषांतरे पण त्यांनी केली आहेत. वानगीदाखल, Boat sails on the river & ship sails on sea and the clouds

that sail across the sky is prettier far from these

जहाज नौका जशा विहरती
नदी सागरी या
नीला काशी मेघही तरंगती
मौज तयांची पहा
तरू शिखरे ओलांडूनी,
इंद्रधनु हे जाई स्वर्गाशी
रस्ता सुंदर असा बांधला
पृथ्वी स्वर्गाचा.

कवितेबद्दलची एक आठवण सांगताना डॉक्टर म्हणतात, "आमच्या मोठ्या काकांचे शिक्षण त्यावेळेचे चौथी किंवा पाचवी झाले असावे. त्यांचे संस्कृत, वैद्यकीय ज्ञान चांगले होते. ते पनवेलहून कोकणात आल्यावर ते आमची, त्यांनी न सोडविलेल्या गणितांची परीक्षा घेत असत व पुस्तकात पाठीमागे दिलेली उत्तरे बरोबर आल्यावर आम्हाला शाबासकी देत असत. एकदा त्यांनी सहज बोलता बोलता 'मधू तू कविता करशील काय?' असे विचारले. कोणत्या विषयावर असे विचारल्यावर - आम्ही दोघे उन्हात उभे होतो. तेव्हा लगेच सूर्याकडे हात करून 'सूर्यावर लिही असे सांगितले' आणि डॉक्टरांनी दहा पंधरा मिनिटातच सूर्यावर कविता केली ती अशी-

सूर्य

प्रकाश देऊनी दिवसभरे
तो सागर ओलांडला
जीव जंतूंना जीवन देऊनी
अस्ताला चालला
रूपेरी गोळा तांबूस झाला
आकारही बदलला
पाहूनी सारे जग आता
वाटे कंटाळला ॥१॥
प्रकाश देऊनी पृथ्वीवरूनी
पाताळा चालला
ससेमिरी लोकांची पाहूनी

खिन्नची अति जाहला
कामे करूनी लोकही थकले
चालू लागले घरी
अंधकारमय जगतामधी या
अंधकारही घरी ॥२॥
रजोगुणाने जग हे सारे
आता रोगावले
तमोगुणाने जग हे सारे
आता अंधारले
जगताचा हा रोग पाहूनी
वैद्य पाठवी 'भगवंत'
परीक्षा त्याने येऊनी केली
ठरला हिवताप
नसे दवा तो त्याच्या ध्यानी
या रोगावरही
कुणी आधुनिक सुचविल
का हो? 'पॅल्युड्रिन' साठी॥३॥

डॉक्टरांना दोन मुली व एक मुलगा आहे. मोठी मुलगी बी.कॉम. झालेली आहे व ती मिरज येथे असते. धाकटी मुलगी बी.एस.सी., संगीत विशारद आहे. तसेच ती संगीत क्लासेसही चालविते. डॉक्टर समीर नवरे या डॉक्टरांच्या मुलाने आर्थोपेडीक डिग्री घेऊन अस्थिव्यंगावर उपचार करणे सुरू केले. त्याच वेळी डॉक्टरांची सून डॉ. अश्विनी नवरे मुंबईच्या के.ई.एम. रुग्णालयात प्रसूतीशास्त्र या विषयात एम.एस. करित होत्या. एकाएकी फेब्रुवारी २००६ मध्ये डॉ. मधुकर नवरे यांच्या पत्नीचे निधन झाले आणि डॉक्टरांच्या आयुष्यात संकटांची मालिका सुरू झाली. डॉक्टरांच्या पायाला जखम झाली व मधुमेहाचे निदान झाले. त्यामुळे गॅंगरीन होऊन उजवा पाय गुढ्याखाली काढून टाकावा लागला. डॉ. समीरने वडिलांवर यशस्वी शस्त्रक्रिया करून जयपूर फुट (कृत्रिम पाय) लावून दिला.

डॉ. समीर नवरे यांनी सुरुवातीच्या

काळात उपजिल्हा रुग्णालय कणकवली येथे अस्थिव्यंगाचे रुग्ण तपासण्यास सुरुवात केली. त्यानंतर नोकरी सोडून त्यांनी नवरे हॉस्पिटलमध्ये आवश्यक ते ऑपरेशन थिएटर सुरू करून पुन्हा एकदा नवरे हॉस्पिटल नावारूपाला आणले.

डॉ. समीर नवरे व डॉ. अश्विनी नवरे यांनी हॉस्पिटलमध्ये आल्यानंतर पेशंटना जागेची कमतरता पडू लागली. त्यावेळी जुन्या जागेत नवीन बांधकाम सुरू करून नवीन रुग्णालय उभे करण्याचे ठरविले.

रुग्णांची संख्या वाढती असल्यामुळे हॉस्पिटल बंद करून नव्या हॉस्पिटलचे बांधकाम करणे शक्य नव्हते. त्यामुळे टप्पाटप्प्याने बांधकाम करण्यात आले. १ मे २०१२ रोजी नव्या व सुसज्ज ३० रुग्णांच्या ट्रिटमेंटसाठी सक्षम असणाऱ्या रुग्णालयाची सुरुवात झाली. मुंबईच्या के.ई.एम. चे तज्ज्ञ डॉ. विनिता साळवी व डॉ. पद्मजा साळवी या डॉ. अश्विनी यांच्या गुरूंच्या हस्ते स्त्रीरोग विभागाचे उद्घाटन झाले. पुण्याच्या हर्डीकर हॉस्पिटलमधील डॉ. शरद हर्डीकर या डॉ. समीर नवरे यांच्या गुरूंच्या हस्ते अस्थिरोग विभागाचे उद्घाटन झाले.

आज नवरे हॉस्पिटलमध्ये अद्ययावत उपचार होत आहेत. सी. आर्म, एक्सरे, आधुनिक पद्धतीचे ऑपरेशन थिएटर यामुळे जॉईंट रिप्लेसमेंट, पाठीच्या मणक्यांचे ऑपरेशन, दुर्बिणीतून सांध्याचे ऑपरेशन होत आहेत. फिजिओथेरेपी विभाग, अँडव्हान्स ट्रॉमा सर्जरी विभाग (अपघातग्रस्त लोकांसाठी) सुरू आहे.

डॉ. अश्विनी नवरे यांच्या मते, रुग्णांच्या मागणीनुसार दवाखान्याला सुसज्ज आणि सर्व सुविधायुक्त करणे ही काळाची गरज आहे. माणसांच्या उत्पन्नात वाढ झाल्याने रुग्णांच्या गरजाही खूप वाढल्या आहेत. या नवीन हॉस्पिटलच्या निमित्ताने या गरजा पूर्ण

करत रुग्णसेवा करणे त्यांचे ध्येय आहे. आता स्त्रीरोग उपचार विभागात सध्या कलर डॉप्लर मशिन, वंध्यत्व चिकित्सा, मेनोपॉज चिकित्सा, स्त्रियांच्या विविध रोगांवर सर्व प्रकारची ऑपरेशन्स, दुर्बिणीद्वारे शस्त्रक्रिया असा २४ तास प्रसूती विभाग आहे. जिल्ह्यात अल्पावधीतच यशस्वी स्त्रीरोग तज्ज्ञ म्हणून नावलौकिक मिळविलेल्या डॉ. अश्विनी नवरे यांनी गर्भपात होणाऱ्या स्त्रियांसाठी विशेष संशोधन केले.

डॉ. मधुकर नवरे यांचा "कणकवली भूषण" म्हणून सत्कार करण्यात आला आहे. आज डॉक्टर आपल्या उतारवयात समाधानी आहेत. नातवंदांना पाढे शिकविणे व संस्कृत श्लोक शिकविणे यामध्ये ते रमतात. इतके "उतुंग व्यक्तिमत्त्व" इतक्या साध्या वेशात आपल्यापुढे उभे पाहून आपण नतमस्तक होतो.

आमच्या शाळेतील श्री. साखळकर गुरुजी अभ्यासाव्यतिरिक्त सुभाषिते देत असत. त्यांना समश्लोकी भाषांतरे करण्याची आवड होती. - जसे गीतेचे 'गीताई' - श्री. विनोबा भावे यांनी केले.

"क्षण : कणश्चैव विद्यामथंच साधयेत । क्षणत्यागे कुतो विद्या कण त्यागे कुतो धनम् "

"क्षणाक्षणांनी जोडावी विद्या संपत्ती सर्वदा । क्षण जाता कशी विद्या कण जाता कसे धन ? "

मला वाटते डॉक्टर मधुकर नवरे यांनी या सुभाषिताप्रमाणे जास्तीत जास्त जगण्याचा प्रयत्न केला आहे.

दुदैवाने डॉ. नवरे सरांचे अनपेक्षितपणे दिनांक १६ मे २०१७ रोजी कणकवली येथे निधन झाले. त्यावेळी मी मुंबईत असल्यामुळे त्यांचे अंत्यदर्शन मला घेता आले नाही, याचे मनस्वी दुःख होत आहे.

श्री. हणमंत शंकर रायकर
समर्थनगर, राजापूर, जि. रत्नागिरी
मो. ९८२१२ १६६६४